

КОНЦЕПТОСФЕРА ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІРИЦІ

Анотація. У статті проаналізовано ряд поетичних образів – складників символічного тезаурусу (концептосфери) поетичної творчості в сучасній українській ліриці. Показано, що ключовою метою різних за індивідуальним стилем майстрів слова стало «поетизувати роботу віршотворця», завдяки чому поняття творчості концентрує в собі різноманітні асоціації, що залежать від естетичного досвіду автора та реципієнта.

Ключові слова: поетичне мистецтво, лірика, концепт, концептосфера, образ, символ, природа, культура.

Аннотация. В статье анализируются ряд художественных образов, составляющих символический тезаурус (концептосферу) поэтического творчества в современной украинской лирической поэзии. Показано, что ключевой целью разных по индивидуальному стилю мастеров слова стало «поэтизировать работу стихотворца», вследствие чего понятие творчества концентрирует в себе всевозможные ассоциации, зависящие от эстетического опыта автора и реципиента.

Ключевые слова: поэтическое искусство, лирика, концепт, концептосфера, образ, символ, природа, культура.

Summary. The article gives an analysis of several images that set up a thesaurus (conceit sphere) of poetic work in contemporary Ukrainian lyrical poetry. There was shown that the main purpose for craftsmen with different individual styles is ‘to poetize the versifier’s work,’ so that the conceit of creativity concentrates all the possible associations which depend on the esthetic experience of an author and a recipient.

Keywords: poetic art, lyric poetry, conceit, conceit sphere, image, symbol, nature, culture.

«Погляньмо уважніше на гори, і ми справді побачимо, як одна вершина внутрішньо гармоніє з іншою, хоч, на перший погляд, вони ніби зовсім не схожі. Цю гармонію витворює віками могутній природотворчий ритм, його багатоманітність. Так ритмізується дуб із липою, клен із в'язом, граб із ясенем, утворюючи цілокупний багатоголосий масив – ліс.

Білий і вільний вірш – це ті самі природні масиви... Такий вірш, якщо він написаний справді талановито, сприймається цілісним» [12, с. 327-328].

Наведений вислів П. Мовчана свідчить про те, що кожен літературний жанр, стиль, версифікаційна система у момент свого зародження й розвитку отримували певні метафоричні тлумачення. Ці тлумачення творили неповторну мистецьку концептосферу, синонімічний ряд до поняття творчості, секрети якої можна кодувати й декодувати через образи доквілля.

Видатні майстри слова часто вдаються до теми праці поета. Вочевидь, тому, що вона є головним сенсом їхнього життя. Тому цілком природним є бажання осмислити цей сенс, уклавши його не просто в систему образів, а й в унікальний поетичний словник, за яким пізнаватимуться ключові риси індивідуального стилю митця. **Метою цієї роботи** стало на основі аналізу наукових даних та художніх текстів з'ясувати особливості творення мистецького тезаурусу «поетична творчість» у сучасній українській ліриці.

Питання про призначення поета й поезії було актуальним для українських ліриків, свідомих того, що в умовах становлення державності роль берегу нації виконує Слово. У здатності відчувати прості, даровані життям радощі, полягає

одна з умов повноцінного і щасливого духовного існування людини.

Зокрема, концепт «поезія-природа» як символічний синонім літературної творчості є визначальним для лірики Богдана-Ігоря Антонича. Крім розмаїтих рослинних образів, він увиразнюється поняттями та іменами з галузі літературної творчості. Знаковими є заголовки, в яких поєднуються образи природи та філологічні терміни – жанрові визначники віршів: «Зелена елегія», «Зелена євангелія», «Гімн перед світанням», «Черемховий вірш».

Прикметно, що в поезіях Антонича літературознавча термінологія завжди має характер металогічного образу – порівняння, метафори, символу. Поет тяжів до філософської інтерпретації світу та буття, а це вело його до усвідомлення первісного синкретизму природи та поетичної творчості [15, с. 64]. Тому оригінальним є показ природного доквілля через літературознавчі реалії й навпаки:

На галузі задуми листя виросте блакитних слів,

Заслониш очі тишею, немов руками, а тоді почувеш спів,

почувеш вірші,

Не ті в книжечках, що парфумів мають пах,

а інші,

лиш черенками думок

Друковані на серця сторінках [1, с. 80].

В образній системі цитованого «Вірша про вірші» головним рушієм поетичного натхнення виступає тиша, що крізь тютчевське «Silentium» виводить філософію твору на рівень гераклітівської плинності всього сущого, коли неможливо в часі окреслити словом предмет або

явище. Тим-то ліричний герой Антонича протиставляє два різновиди віршів – «ті в книжечках, що парфумів мають пах», та «кінші, [що] черенками думок друковані на серця сторінках». У концепті «поезія-природа» втілюється потєбнівський принцип «визначеність і нескінченність обрисів» художнього артефакту [17, с. 31]: «пахучі, мов квіти» слова сполучено з «вазами строф» у метафорі гармонії та симетрії поетичного твору.

Природа та поезія в Антонича пов'язуються в одне ціле завдяки концептам «метаморфоза» та «навчання» [15, с. 65]:

*Вже ніч, нагріта п'яним квіттям,
Димиться в черемховій млі,
І букви, наче зорі, світять
В розкритій книжці на столі.
Стіл обростає буйним листям,
І разом з кріслом я вже куц.
З черемх читаю – з книг столістих –
Рослинну мудрість вічних пуц* [«Черемховий

вірш». 1, с. 180].

Натурфілософське начало, явлене в ліриці Антонича, відлунює у творчості неокласиків як спроба оживити літературні реалії:

*Люблю слова ще повнодзвонні,
Як мед, пахучі та п'яні,
Слова, що в глибин бездонній
Пролежали глухі віки.
Епітет серед них – як напасть:
Уродиться, де й не чекав,
І тільки ямби та анапест*

Потроху бережуть устав... [М. Драй-Хмара; цит. за 9, с. 277].

Надалі природа як символічна концептосфера творчості отримує незвичайні змістові прирошення у сучасній поезії, наприклад у мініатюрі Василя Голобородька «Дзвінки конвалії»:

*Почеплю на нитку кілька росинок,
І вийде конвалія дзвінка,
Стану на розі з тучечками в руках –
Продавати конвалії дзвінки...* [4, с. 94].

Образ конвалії – показ суперечності між мистецтвом і життям, вияв полеміки «з тими, хто все, навіть функції мистецтва, зводить до «корисності», до примітивної заангажованості», згідно зі спостереженнями Олени Кузьменко [8, с. 37]:

*«Ото, – каже перехожий, – вигадав
Конвалії з роси –
Такі ж і дівчині не подаруєш,
І в склянку на столі не поставиш.
Та й, взагалі, вони зразу розсиплються».*

До парадигми «поезія-природа» Анатолій Мойсієнко органічно вписує приховані метафори-поетоніми, зокрема й ім'я Антонича:

*Печаль трави на відстані дощів.
На відстані хрущів травневий вечір.
Травневий вечір стрілить зір картечцю,
Хрущів картечцю сипле між кущів* («Печаль трави...». 13, с. 18).

У цитованому фрагменті вгадуються Антоничеві неповторні образи «в рушницю ночі вклав хтось зорі-кулі» («Весна»), «Антонич був хрущем і жив колись на вишнях...» («Вишні»). Та й «сонцєберег» і «сонцєсмїх», різнонаголошене «кличень» із того самого сонета – новотвори, які, без перебільшення кажучи, «настоював» на м'яті, чебреці та мальвах – слідом за автором «Трьох перстенів» – наш сучасник.

Серед «грибних» поезій Ігоря Качуровського є лірична замальовка, образи якої за змістом можна віднести до концептів поетичного мистецтва:

*Де стоять, обнявшись, бук і ясень,
Позавчора не було ні слїду,
А сьогодні там – брунатний красень,
Боровик, оздоба красєвїду.
... І чи не так само загадково
Із глибин, що нам самим незнані,
Несподівано зринає Слово –
Образи і ритми, Богом дані?* [7, с. 85].

Пригадуються слова Максима Рильського:

*Коли зринає порівняння,
Як з моря синього дельфін, –
Адже не знає він питання,
Чом саме тут зринає він* [18, с. 193].

В обох авторів зміст вислову, уособленого в мотивах природи, полягає в несподіваності віднайденого слова, який має всі підстави стати поетичним образом, унікальності його внутрішньої форми.

Як прояснення символічної словосполуки «поезія-зброя» на увагу заслуговує вірш Євгена Маланюка «L'Art Poétique» (зб. «Стилет і стилос»). Верленівський прототекст відлунює тут у строфічній будові (катрен), розмірі (чотиристопний ямб); водночас образна структура Маланюкового «Поетичного мистецтва» поповнюється мотивами науки та індустрії, на додачу до природних пейзажних елементів. Імперативна тональність, яку Верлен задавав відомим висловом «Найперше – музика у слові...», у Маланюка має більш експресивний характер унаслідок уживання багаторівневої антитези:

*Не жар ліричних малярїй,
Не платонїчні очі Музи, –
Скінчився вік ваш, кустарї,
Під рокоти космічних музик!..
Не Піфїї слїпий екстаз,
Не вундеркіндство і арена,
Нї! Математика проста –
Прозорим променем Рентгена* [10, с. 37].

«L'Art Poétique» – твір, який засвідчив співіснування у художньому світі Євгена Маланюка елементів не лише неоромантизму та символізму, а й експресіонізму, навіть футуризму (у рядках «Поет – мотор! Поет – турбіна! / Поет – механік людських мас, / Динамо-майстер, будівничий, / Повстань майбутнього сурмач, / Що конструє День над Ніччю» [10, с. 38]). А слова про те, що поет нової доби «тоємою будеє міст / туди – у недосяжну вічність», видаються прямою

алюзією до «поезюмаларства» Михайля Семенка («Каблепоема за океан», «Тов. Сонце» та ін.).

Але, як відомо, література футуризму «задекларувала нову естетику» [2, с. 146]. Виявом цієї «нової естетики», окрім наведених чинників, була й особлива образність, створення нових концептів для показу звичних явищ. Так, у Маланюка актуалізується образний комплекс «поезія-зброя» як інтерпретація ключового символу з архіву Лесі Українки «Слово, чому ти не твердая криця...», а в заголовку збірки, у якій з'явився цей вірш, заявлений символічною сув'язю «стилет і стилос»:

*Сталево пружиться рука –
І впевнено, з опори рими,
Ось віри, як стріл, неборимий –
Зростає аркою рядка* [10, с. 38].

Та водночас у «Стилети і стилосі» Маланюк подає, умовно кажучи, й «науку» володіння цією зброєю:

*Луна зелена проскомідія,
І вірю, і душа співа:
Не з воску – з каменю і міді я
Карбую вічні слова* («Травень». 10, с. 39).

Художня мова поезії Тараса Мельничука значною мірою суголосна із теоретичними рефлексіями на тему творення вірша: «... не розумію, як можна вірш придумати? Або сконструювати. З мене вони випорскують, як з-під ніг перепілка: фур-р-р-р...» [цит. за 16, с. 231]. Тому особливу частину мистецької концептосфери становлять образи творчості, втілені у вільній формі, адже вона – «творча лабораторія», намагання проникнути в таємниці слова, змодельовати «не стільки те, що сталося насправді, скільки те, що могло б статися» [18, с. 184]. Спонтанність задуму, враження, яке потрібно зафіксувати, умовно кажучи, «якомога швидше», зумовлює динамізм Мельничукових вільновіршових образів, які постають концептами поетичної творчості у неволі:

Мамо, / підіть, будь ласка, у поле, / зловіть за крильця / чи за ніжку / волю / і пришліть мені у конверті

Я покладу її коло себе – / хай стрекоче / А не захоче – / хай тікає у небо: / небові теж / волі треба [11, с. 104].

Мотив вічного повернення, загалом характерний для «невільничої» верлібристики, опредмечується у спостереженнях за життям природи, внаслідок чого твориться натурфілософська метафора «воля – жива істота». У цитованій поезії Мельничука її словесними виявами є неназвана конкретним словом, але уявлювана «між рядками» пташка або комаха, чії рухи транспонують доквілля в мелодію та дають волю навіть на перший погляд «вільному» небу [14, с. 160].

Загалом символ птаха та супутні йому деталі – перо, крила, політ виступають концептами поетичної творчості в ліро-епіці Івана Драча. У «Баладі про пера» на базі інтеркультурного концепту «вибір» послідовно формується образно-

символічний ряд алегорій Поезії. Так, сова (птах Мінерви, символ мудрості) пропонує ліричному героєві своє перо задля того, щоб створити нову картину світу в наукових категоріях. Орлине перо – уособлення моці й шаленства (а з іншого боку – символ висоти духу) – в оповіді Драчевої балади має виразну негативну конотацію:

Так сила в ньому клекотала зла:

«Бери й пиши – шалій пером орла!» [5, с. 281].

Якщо зважити на значення образу птаха в «Баладі про пера», а також одне з його загальнокультурних трактувань – птах як символ людської душі, то можна зробити висновок щодо провідної думки твору Драча – неподільність життя як об'єкта творчого осмислення, цілісність поетичного мистецтва у пізнанні доквілля та його мінливості. Для індивідуального бачення світу придатними є й мудре перо сови, й сила орлиного пера, й промінне солов'їне перо – символ інтимної лірики, й жайворонкове перо – сутність ліричного героя як поета: «Я жайвір по натурі». І найголовніше, з точки зору оповідача, – «німе перо», осягнення світу думкою.

Символічним синонімом творення поезії стає народне мистецтво, різні його види – вишивка, ткацтво, писанкарство, кераміка тощо. Так, Віра Бовк у збірці «Зоря провідна» завдяки образам, які становлять парадигму «поезія-ремесло», подає своєрідну інтерпретацію життя Богородиці:

Блистіла річка, як тердан, / Гей Черемош, а не Йордан.

Поклони біла до ікон. Прилинув Ангел з рушником...

(«Благовіщення»);

Прийшли і князь, і воїн, і чумак / Розпромінити личенько дитяче, / Та й розстелили взори мерехтячі, / Зерно пшеничне і пахучий мак... («Різдво»);

Ішла усміхнена, погожа, / Стомилась шепотом трави: / Заснула в зіллі Мати Божя, / Зійшли роменом рукави... («Успеніє»);

Уже клейнодом дорогим / Яскріє виноградне гроно, / І жовте жито – мов корона, / І пояс – витканий з дуги.

То вишивали всі святі / Ці шати в барвах дерну й глогу; / Біжать до Ісуса босі ноги, – / Тяжкий тепер капчур п'яті («Вознесіння Марії») [3, с. 72-77].

Концепт «поезія-ремесло» часто виступає прихованою метафорою. У вірші І. Калинця «Багул» («Карпат, або Посельська книжка») самого процесу вишивання не видно, зате напрочуд подібним до нього виявляється спосіб образотворення:

екзотичні фіолетові квітки / озорюють довге безлисте пруття // прокидаючись обдуреними / у воді у теплій кімнаті

так буває / коли заціпенілі гілки / принести з лісу / що посеред пекельної зими / у високому винного кольору склі / ніби спеціально видутім / для цвітіння багулу... [6, с. 422].

Перетікання синьо-фіолетово-бордових відтінків, виразні графічні елементи – заціпенілі гілки, безлисте пруття – без сумніву, є вербалізованими елементами натюрморту, виконаного у техніці художньої гладі. «Багул» І. Калинця є поезією верлібровою, однак збудованою на засадах сонетної тріади: теза – цвітіння, антитеза – «пекельна зима», синтез – момент творчості, у якому відображається підтекст віртуальної вишитої картини:

*я хочу / аби мої вірші / також / бралися
блїдавим квітом / на давно зрізаних / голих гілках* [6, с. 422-423].

Прилучаючи до тексту віршованого твору мотиви інших мистецтв і наук, цитати, алюзії та ремінісценції з інших літератур, уводячи їх у символічні парадигми («поезія-природа», «поезія-зброя», «поезія-ремесло»), сучасні українські лірики спонукають реципієнта до співтворчості, нового образотворення та пошуку шляхів

пізнання секретів поетичного мистецтва. Взаємодія в образній системі твору знакових імен і явищ різних країн, епох, видів мистецтва; роздуми про буття світу та його осягнення засобами словесної творчості; концепція людини як всесвіту у всесвіті, як деміурга свого власного довкілля дає змогу зробити загальний висновок: кожен художній твір був і лишається символічним кодом первісного синкретизму мистецтв.

Отож основними функціями «літературної» концептосфери твору є ствердження гармонійного погляду на життя, сприйняття природи та культури як єдності, субстанції, що перебуває в постійному розвитку. Неоромантична тенденція «упізнавання» символів під час читання твору, характерна для української лірики ХХ – початку ХХІ століття, зумовлює становлення індивідуальної культури розуміння світу, проявлених в естетичному досвіді.

Література

1. Антонич Б. Велика гармонія : модерністична поезія ХХ століття / Богдан-Ігор Антонич ; передм. Д. Павличка. – К. : Веселка, 2003. – 352 с. – (Шкільна бібліотека).
2. Базилевський В. Розуміння поезії / В.О. Базилевський // Неопалима купина. – 2007. – №3/4. – С. 141-156.
3. Вовк В. Поезії / Віра Вовк ; вст. ст. М. Коцюбинської. – К. : Родовід, 2000. – 448 с. – (Першотвір).
4. Голобородько В. Летюче віконце : вибрані поезії / Василь Іванович Голобородько ; І. Коломієць (відп. ред.) ; І. Дзюба (вст. ст.). – К. : Укр. письменник, 2005. – 463 с. – (Бібліотека Шевченківського комітету).
5. Драч І. Анатомія блискавки : вибрані твори / Іван Федорович Драч ; вст. ст. В. Брюггена. – Х. : Фоліо, 2002. – 509 с. – (Бібліотека сучасної літератури).
6. Калинець І. Вибрані твори : в 2-х т. – Т. 2 : Невольничка муза / Ігор Миронович Калинець. – К. : Факт, 2004. – 544 с. – (Першотвір).
7. Качуровський І. Село. Осінні пізноцвіти. Поезія 1990-2000 рр. / Ігор Васильович Качуровський. – К. : НІОС, 2000. – 95 с. – (Першотвір).
8. Кузьменко О. Поетика Василя Голобородька : [монографія] / Олена Василівна Кузьменко. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2005. – 196 с.
9. Лавріненко Ю. Розстріляне Відродження : Антологія 1917 – 1933 : Поезія – проза – драма – есей / Юрій Андріанович Лавріненко. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Смолоскип, 2004. – 992 с.
10. Маланюк Є. Невичерпальність : поезії, статті / Євген Філімонович Маланюк ; упоряд., передм. і приміт. Л. Кученка. – К. : Веселка, 1997. – 318 с. – (Шкільна бібліотека).
11. Мельничук Т. Князь роси : [поезії] / Тарас Юрійович Мельничук ; передм. М. Жулинського. – К. : Молодь, 1990. – 152 с. – (Першотвір).
12. Мовчан П.М. Ключ розуміння : есе, літературно-критичні статті / Павло Миколайович Мовчан. – К. : Рад. письменник, 1990. – 360 с. – (Світ письменника).
13. Мойсієнко А. З чернігівських садів : Нові сонети і верлібри, поезії та переклади / Анатолій Кирилович Мойсієнко. – Умань : РВЦ «Софія», 2008. – 130 с. – (Першотвір).
14. Науменко Н. Серпантинні дороги поезії : природа та тенденції розвитку українського верлібру : монографія / Наталя Науменко. – К. : Видавництво «Сталь», 2010. – 518 с.
15. Науменко Н. Функції літературознавчих реалій у мові української поезії 20-30-х років ХХ століття / Н.В. Науменко // Мовознавчі студії. Зб. наук. праць. – Ч. 1. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2006. – С. 61-66.
16. Ніколенко В. Письменник пописує... : есеїзована енциклопедія неповторності / Валерій Вікторович Ніколенко. – Д. : Ліра, 2007. – 384 с.
17. Потебня А. Мысль и язык / Александр Афанасьевич Потебня. – К. : СИНТО, 1993. – 192 с.
18. Рильський М. Слово про рідну матір : поезії / Максим Тадейович Рильський. – К. : Молодь, 1977. – 239 с.
19. Цейтлин А. Труд писателя. Вопросы психологии творчества, культуры и техники писательского труда / Александр Григорьевич Цейтлин. – 2-е изд. – М. : Сов. писатель, 1968. – 564 с.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2011